

A MODERNA KORABELI PERIODIKA MAGYAR–HORVÁT KAPCSOLATTÖRTÉNETI TÁVLATBÓL

BOSNYÁK ISTVÁN

I.

„LEHETETLEN” KAPCSOLATOK, TOVÁBBRA IS?

A horvát irodalom XIX. századi fejlődéstörténetében a realizmus – pontosabban annak mindvégig romantikával elegy sajátos nemzeti változata – egészen a század utolsó évtizedéig megtartotta domináns, sőt jórészt egyeduralmi szerepét az irodalmi élet egészében. Amíg például a magyar irodalomban már a hetvenes években is nyilvánvalóak a naturalizmus, preszimbolizmus, korai szecesszió „ellenrealista” tendenciái, a horvátoknál e megújulási folyamat mintegy másfél évtizedes fáziseltolódással jelentkezik.

Ezt az „ellenrealista” fordulatot jelöli a horvát irodalomtörténet-írás a *moderna* fogalmával, értve alatta azt a sokrétű, az egyes stílusirányzatok gazdag pluralizmusát képviselő, a naturalizmust, „érett” realizmust, impresszionizmust, sőt az expresszionizmus csíráit is magába ötvöző stíluskorszakot, melynek alsó határát 1892-ben, a felsőt pedig 1916-ban határozza meg (vö.: Miroslav Šicel: *Književnost moderne. Povijest hrvatske književnosti 5. Liber–Mladost, Zgb. 1978*).

E korszakmeghatározó terminus technicust a bécsi szecesszió, illetve modernizmus esztétikai szótárából vette át a korabeli horvát irodalmi köztudat, majd az irodalomtörténet is, annak tanúságaként, hogy nemzetközi – nem utolsósorban: közép-európai – egyetemes stílustörténeti jelenség horvát változatáról van szó, amely nemcsak az irodalomban, hanem a képzőművészetekben és a zenében is alapvető fordulatot hozott a XIX–XX. századi horvát művészetek alakulástörténetében.

E fordulat horvát viszonylatban is mindenekelőtt a *művészeti funkciók jellegváltásában* mutatkozott meg: „A modernát (mint a közép-európai művészeti mozgások, különösen pedig a bécsi szecesszió visszhangját. . .) a legjelentősebb íróink és kritikuskaink a korabeli európai literatúrának alkotóinak alapélményéhez hasonlóan értelmezték: akár *dekadenciának*, *szimbolizmusnak*, *impresszionizmusnak* vagy *neoromantikának* nevezték e modern áramlatokat, stílusokat és irányzatokat, a lényeges újdonság a művészet értelmének hagyományos felfogásához képest abban a felismerésben rejlett, hogy az irodalmat nem lehet leszűkíteni pusztán nemzeti vagy szociális funkciójára, hisz autonóm karaktere van, amely a saját benső törvényszerűségeiben nyilvánkozik meg, s abban a szükségletben, hogy összemberi problémákat fejezzen ki, és elsődlegesen a szépségnek, tehát az esztétikai élménynek a szolgálatában álljon, amely élményt viszont – a

művészi témától függetlenül – csakis új stílárís eljárásokkal és nűanszokkal lehet kiváltani” (M. Šicel, i. m. 9. p.).

Századvég és századelő, avagy 1892–1916: a horvát modernának e művészettörténeti időkerete egyúttal történelmi keret is tehát, mely az osztrák–magyar dualizmus s azon belül a sajtáságos magyar–horvát politikai és közjogi viszonyok történetének második negyedszázadát foglalja magában. Márpedig amennyiben e dualizmus első huszonöt évét s a kibontakozó, romantikával elegy horvát irodalmi realizmus vele egybeeső időszakát a magyar–horvát irodalmi kapcsolatok szempontjából a „lehetetlen” idők „lehetetlen” kapcsolatával kellett jelezniünk a horvát periodika magyar és magyar–horvát anyaga bibliográfiái számbavétele alapján, akkor van-e reális lehetőségünk arra, hogy a moderna időszakát ugyanilyen szempontból némiképpen előnyösebb minősítésben részesítsük?

Hisz arról a társadalomtörténeti korszakról van szó, melyet a modern magyar historiográfia legutóbbi nagy szintézise is „a Monarchia drámai végjátékának” nevezett, olyan történelmi dráma végjátékának, amely „alkalmasint Mohácsnál kezdődött, a kelet-közép-európai balsorsból felépített Habsburg-birodalom születésekor.” (Vő.: Hanák Tibor: *Előszó*. In: *Magyarország története 1890–1918*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988, harmadik kiad. 1. köt.) Következésképp olyan korszakról van szó, amelyben az alkotmányos dualizmus és az abszolutisztikus centralizáció kezdetől fogva jelen levő antagonizmusai a vég felé sodorták a Monarchiát, miközben a megcsontosodott dualista rendszerrel szemben nem a távlatosabb belső reformok, nem a demokratikus föderáció vagy demokratikus trializmus tendenciái váltak uralkodókká, hanem a végső, a széthullással azonos decentralizációé.

Tágabb összefüggésben egy általános európai (s részben civilizációs) történelmi dráma előrevetítése, anticipációja volt e monarchiai; egy olyan egyetemes dráma előlegezése, amely végső soron a kapitalizmus felfelé ívelő, forradalmas szakaszának és a korai imperializmusnak a találkozásából s ebből következően a gazdaság, a technika és az igazgatás felgyülemlett funkcionális zavaraiból robbant ki. Ilyen szempontból pedig a Monarchia paradox módon „előrefutott” képződmény volt: „Történelmi korszakok, a kapitalizmus fejlődési szakaszainak és válságainak egymásra torlódása magyarázza, hogy a Monarchiában a nemzeti és társadalmi konfliktusok, s az államrendszer zavarai európai viszonylatban korán, a szomszéd országokénál egy jó évtizeddel korábban kiújultak. Mert ez az állam a polgári átalakulás befejezését, a feudális maradványok eltakarítását, az államberendezkedés demokratizmusát illetően elmaradt ugyan a nyugati világtól, de a hatalom bürokratizálódását és elidegenítését, állampolgárainak rossz politikai közérzetét, a nemzeti ellenségeskedések és a faji előítéletek köznapi evidenciává válását tekintve megelőzte korát, a polgári Európát. A század végén kibontakozó válságban ezért nemcsak régtől magával hurcolt, megoldatlan problémák és ellentétek újultak ki, hanem az érlelődő egyetemes korfordulós válság antinómiái is feszítő erővel jelentkeztek” (Hanák Tibor, i. m. 1. köt. 51. p.).

Az egyetemes és a saját, monarchiai „feszítő erők” összességében az első világháborút megelőző negyedszázadban külön hatóerőt képviselt a magyar–horvát gazdasági, pénzügyi, politikai, közjogi és nemzetiségi viszonyok súlyos problémagóca is.

A horvát gazdasági élet és pénzpolitika például e negyedszázadban továbbra is a magyar kormányellenőrzés többé-kevésbé szorításában alakult. Az iparosítás felfelé ívelő tendenciát mutatott ugyan – 1883 és 1913 között a horvátországi gyárak száma a hétszeresére emelkedett, a vasútvonalak hossza pedig két és félszeresére –, s a szá-

zadelőn az agrártermelés általános színvonalja is felzárkózott a magyarországi átlaghoz. E negyedszázad során a horvátországi pénzügyintézetek száma is megtízszereződött, ám mindezek ellenére az ipari népesség még 1910-ben sem érte el a lakosság tíz százalékát sem, az egy főre eső ipari termelés pedig a világháború előestéjén is csak negyven százalékra volt a magyarországinak. Ily módon Horvátország az egész periódusban gyengén iparosodott agrárország maradt, s lakosságának csaknem nyolcvan százaléka a mezőgazdaságból élt. S amit a horvát historiográfia e tekintetben leginkább és okkal panaszol föl: az ország természeti kincseinek magyar exploataciója már-már gyarmati elönytelen anyagi feltételek között zajlott.

Magyarország és Horvátország politikai és közjogi kapcsolata e negyedszázadban lényegében változatlan maradt: a dualizmus horvát szempontból méltányosabb korrekciójára ugyanúgy nem került sor, mint a trianoni horvát, illetve horvát–szerb–szlovén tendenciáinak érvényesítésére sem. A választójog pedig egészen 1910-ig már-már diszkriminatorkusnak mondható, mivel a horvát férfilakosság mindössze nyolc százalékanak, vagyis mintegy 50 000 embernek volt csak választójoga (az 1910-es új törvénnyel viszont ez a szám kétszázezerre emelkedett).

S a korszerű magyar historiográfia azt is történelmi tényként kezeli immár, hogy a kettős Monarchiában politikai axióma volt az osztrák–német és a magyar nemzeti szupremácia, a nemzeti függőség hierarchiája pedig különösen Magyarországon alkotja a rendszer intézményesített alapelemét. A magyar fennhatóság a nemzetiségek számára is megadta ugyan a polgárosodás és a nemzeti szerveződés alapvető lehetőségeit, ám ugyanakkor tökélyre emelte a nemzeti elnyomás gyakorlatát is; sok túlzás és egyúttal sok igazság is van tehát a közkezdelt történelmi metaforában, miszerint a Monarchia a népek börtöne, Magyarország pedig valóságos fegyháza volt (Hanák Tibor, i. m. 1. köt. 17–18. p.).

Magyar–horvát viszonylatban különösen a nyelvpolitika és az értelmiségasszimiláció volt e szupremácia érvényesítésének hírhedt eszköze. Miközben a magyar (és a lengyel) lakosság létszámgyarapodása viszonylag legjelentékenyebb volt az egész Monarchiában, a magyar nyelv erőszakos favorizálása a horvát közigazgatásban, az iskolaügyben, a vezényleti nyelvhasználatban, sőt a nevezetes pragmatika révén a vasúton is, állandó horvát elégedetlenség forrása volt e negyedszázadban. S bár az asszimiláció elsősorban a polgárosodás fejlettebb fokán álló monarchiai népeket – mindekelőtt a németeket és zsidókat – sújtotta, a túlnyomóan agrárstruktúrájú népeket pedig – s ilyen volt a horvát is – alig érintette, a magyar kormányok céltudatos magyarosító politikája, ha nem is a masszív néptömbökre, de a nemzetiségi középosztályra, az értelmiségire irányult horvát viszonylatban is. Ez a politika, igaz, nem a kényszerítés és erőszak eszköztárával élt elsősorban; sokkal inkább a gazdasági ösztönzést, a rangemelkedést, a vonzó életmódot tette meg a „békés” értelmiségasszimiláció leghatékonyabb eszközévé. Azonban közvetett módon, a horvát értelmiségi potenciálok visszafogásával így is igen eredményesen gátolta a nemzeti öntudat össznépi erősödését és rendszert veszélyeztető irányvételét.

Milyen eseményekkel rajtolhat tehát – ilyen általános történelmi keretben – a horvát periodika moderna korabeli történetének komparatistikai vizsgálata? Milyen kapcsolatokról lehet szó egyáltalán ott és akkor, ahol és amikor valójában továbbra is terítéken maradt a kiegyezés előtti, 1861-es nevezetes száborcikkely megannyi követelése, továbbra is teljesítetlen s éppen ezért folyamatos horvát–magyar ellentétet szító elvárása?

II.

KAPCSOLATOK A MODERNA MOZGALOMMÁ ÉRÉSÉNEK
ÉVTIZEDÉBEN

A horvát irodalomtörténeti periodizáció a moderna első alkorszakát – mozgalommá válását – 1892 és 1903 közé teszi, miközben az évtized első felében még csak az új, ellenrealista irodalmi alkotások jelenlétét tartja számon, magát az irodalmi/művészeti mozgalmat viszont csupán az alkorszak második felében látja kibontakozni. Az alkorszak és ezzel az egész korszak alsó határát pedig azért köti e periodizálás egyetlen évhez, mert az egészében még ki sem teljesedett horvát realizmus modern ellenpontjainak jelentős koncentrálódására irodalmi alkotásokban épp ekkor kerül sor, mindekévelőt Đalski, Leskovar és Matoš műveiben; amikor majd fél évtized múltán, 1897–98-ban az ún. fiatalok új irodalmi nemzedékként lépnek föl, s programjaikban és kiáltványaikban mindennemű tradicionalizmust megtagadnak, létrehozván ezzel a moderna mozgalomát, akkor valójában csak szankcionálják azokat a modern, a realista stílusirányzatot kikezdő új stílusról jellemezhető jellegzetességeket, amelyek az évtized elején ezekben a műalkotásokban már tömény formában felgyülemlettek. (Vö. M. Šicel. i. m. 8–9. p.)

A magyar–horvát politikai és közjogi viszonyok történetében ez a tizenkét év egybeesik Khuen-Héderváry „erős kezű” bánságának (1883–1903) második évtizedével. S érdekes mód a magyar történetírás is fordulópontnak tartja – társadalomtörténeti szempontból is – a horvát művészeti modern színrelépésének idejét, a század utolsó előtti és utolsó évtizedének fordulóját: „A századvég krónikása a nemzeti viszályok elmérgesedésének, az osztrák–magyar kiegyezési tárgyalások akadozásának s az esedékes megújítás kudarcának ismeretében könnyen állapíthatja meg, hogy 1890 politikai fordulópont volt. Az egykorú osztrák és magyar publicisztikai vitairódalomban gyakran emlegették fel, hogy a kiegyezés óta a két ország erőviszonyaiban jelentős eltolódás következett be. Nem kevésbé jelentős változások következtek be a monarchiai nemzetek függérendszerének más vonatkozásaiban, az elnyomott nemzetek erőgyarapodásában is. Végső soron egyugyanazon folyamat, a kapitalizmus, valamennyi nemzet gazdasági bázisát megerősítette, társadalmuk polgári rétegeit kifejlesztette, és ezzel modern politikai szervezetük és nemzettudatuk fejlődését előrelendítette. Ez a folyamat szükségképpen a hierarchikus nemzeti függés – az egész dualista államrendszer – egyensúlyának megbomlásához vezetett” (Hanák Tibor, i. m. 1. köt. 40. p.).

Khuen-Héderváry, az egyensúly „erős kezű” őrzője, miután színrelépésének évében, 1883-ban drasztikus szigorral fojtják el a horvátországi népmozgalmakat, teljes egy évtizeden át sikerrel fékezte meg nemcsak a spontán és szervezetlen népenergiákat, hanem a legális horvát oppozíciót is. Hozzájárult ehhez a horvát és szerb burzsoázia ekkori heves konfrontálódása is, amit Khuen-Héderváry az „oszd meg és uralkodj” szellemében csak tovább fokozott azáltal, hogy a kormánypárt soraiban negyvenszázaléknyi szerb képviselőcsoportot segített tömörülni, noha a századvégi Horvátország lakosságának csak egynegyede volt ilyen nemzetiségű. Ugyanakkor azonban a potenciális horvát oppozíció belső megosztása is odahatott, hogy a gyarmatosító célzatú „khuenizmus” valójában a dualista rendszer átmeneti megszilárdulását eredményezte.

Voltaképpen a Bánffy-kormány „kemény” nemzetiségpolitikájának horvátországi függvénye volt a „khuenizmus” is. Márpedig a mai magyar historiográfia szerint az is-

kolai és közéleti magyarosítás országos viszonylatban soha oktalanabb megszállottsággal nem folyt, mint a század utolsó évtizedében, Bánffy idején, amikor például a nem magyar oktatási nyelvű iskolák száma rohamosan megcsappant, fokozódott a nemzeti-ségi iskolák hatósági ellenőrzése, s a magyarosítás nem korlátozódott csupán a hivatalokra, de kiterjedt a családi és helynevek névmagyarosítására is.

Ilyképpen nem tekinetendő történelmi véletlennek, hogy a konzisztens nemzetiségelnyomás ugyanazon évben, 1895-ben váltott ki erőteljes ellenállást Magyarországon és Horvátországban egyaránt. Egyrészt összehívták a román–szlovák–szerb nemzetiségi kongresszust, amely méltányolta ugyan az ország integritását, de erélyesen elutasította a „magyar nemzeti állameszmét”, követelte a nemzetiségi önrendelkezés bevezetését a nyelvhatároknak megfelelően átalakítandó megyékben, továbbá valamennyi együtt élő nép nyelvi egyenjogúságát a közigazgatásban és a bírászkodásban s a nem magyar népek egyházi és iskolai önkormányzatának tiszteletben tartását és művelődési intézményeik állami patronálását. Zágrábban viszont I. Ferenc Józsefnek az új színházépület megnyitása alkalmából tett látogatásakor a horvátországi magyarosítás és közvetlenül a Khuen-Héderváry elleni nyílt tiltakozás jeléül a középiskolai és egyetemi ifjúság a Jelačić téren felgújtja a magyar zászlót, s ezzel egyszersmind az ellenállás új időszakának kezdetét is jelzi. (Vö.: Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története. In: *Magyarország története 1890–1918*. 2. köt. 1046–150. p.)

S épp e Jelačić téri politikai demonstrációnak lesz közvetlen-közvetett eredménye a horvát művészeti moderna *mozgalom*má szerveződése is. A Zágrábból kitiltott egyetemisták ugyanis Prágában és Bécsben folytatják tanulmányaikat, ahol nemcsak a maa-saryki politikai-szociális realizmus hatékony nemzetiségi programját teszik magukévá, de a nyugat- és közép-európai művészeti modernizmusok s külön a bécsi szecesszió programját úgyszintén.

A zágráb–karlócai diákcsoportosulás (1894–96) mellett így alakul ki aztán az immár mozgalmi moderna prágai (1897) és bécsi (1898) egyetemista csoportosulása s ottani rövid életű, inkább politikai, mint szépirodalmi, ám művészeti programokat is megfogalmazó folyóirataik: a prágai *Hrvatska misao* (1897) és *Novo doba* (1897–98) s a bécsi *Mladost* (1898) és *Glas* (1899).

Közvetlenül a századfordulón a fentieket követi egy újabb zágrábi modernista csoportosulás a *Nova nada* (1897–99), *Hrvatski salon* (1898) és *Život* (1900–1901) c. folyóiratokkal, s rajtuk kívül mozgalmi szerepet kap a karlovaci *Zora* (1902–1903), sőt – a félig illegális irodalmi szerkesztő, Silviye Strahimir Kranjčević „okán” a sarajevói *Nada* (1895–1903) is, amely nem annyira a programatikussággal, mint inkább a horvát modernisták alkotásainak folyamatos közlésével járul hozzá a mozgalom erősödéséhez is. (A horvát irodalomtörténet a *Nada* mellett a moderna szépirodalmi és képzőművészeti szempontból legjelentősebb folyóiratainak a bécsi *Mladost*ot s a zágrábi *Hrvatski salon*t és a *Život*ot tartja.)

A moderna első alkorszakában természetesen tovább élnek és születnek is újabb tradicionalista folyóiratok, melyek vagy semleges, vagy elutasító-polemikus módon viszonynak a mozgalom programjaihoz, alkotóihoz és műveihez. Közülük ki kell emelni a jó öreg, még 1869-ben indult *Vienacot*, az 1893-ban startoló s 1913-ig élő zágrábi *Prosvjetát*, a három évfolyamot megérett split–zágrábi *Novi vijeket* (1897–1899), a zágrábi *Preporodot* (1898–99) és a zadari *Glasnik Matice dalmatinskét* (1901–1904).

Vizsgálódásunk szűkebb szempontjából a horvát és magyar–horvát komparatistikai anyag előfordulása tekintetében természetesen nem csupán a kimondottan modernista

folyóiratok az érdekesek; ellenkezőleg, mint látni fogjuk, a *Nada* mellett, mely ilyen szempontból ennek az alkorszaknak leggazdagabb, legfrekvenciáltabb orgánuma, épp a *Prosvjeta* és a *Vienac* emelkedik ki, míg a viszonylag rövid életű modernista folyóiratok közül egyedül a prágai *Novo doba* tartalmaz valamelyest gazdagabb komparatistikai anyagot is.

Tekintsük át ezek után az alkorszak (1892–1903) periodikájának legjelentősebb kapcsolattörténeti témaköreit:

(1) *A magyar–horvát történelmi kontaktusok régebbi időszakával* foglalkozó historiográfiai és publicisztikai adalékok sorát Rudolf Horvat hatrészes tanulmányorozata nyitja Gubec parasztfelkeléséről (*Nada*, 1897. 3–8. sz.), majd három könyvkritika érdemel külön említést, éspedig Stipe Vučetić Szent Istvánról, Karlo Horvat Erdődi Bakócz Tamásról és Fedor Šišić báró Trenk Ferencről szóló művéről (*Prosvjeta* 1900. 23. sz.; 1901. 5. sz.). A század hetvenes-nyolcvanas éveinek preiodikájában kiteljesedett Zrínyi-kultuszt viszont most Rudolf Horvat Sziget elestéről szóló tanulmányorozata viszi tovább a *Vienac* lapjain (1894. 30., 32., 33., 38. és 39. sz.), miközben napvilágot lát két-két adalék Zrínyi Miklósról (*Vienac*, 1893. 27. sz.; *Prosvjeta*, 1898. 1–2. sz.) és Zrínyi Péterről is (*Prosvjeta*, 1895. 6. sz.; *Vienac*, 1896. 47. sz.), míg Zrínyi Györgyről, a horvát bánról (1598–1626) a *Prosvjeta* értekezik (1901. 9. és 10. sz.).

(2) Néhány érdekes tudósítást találunk ebben az időszakban a *magyarországi horvátok és délszlávok* életéről és történelmi útjáról is. Ivan Milčetić például hatrészes tudósításban számol be az Alsó-Ausztriában és Nyugat-Magyarországon élő horvátok történelméről, életmódjáról és kultúrájáról (*Vienac*, 1898. 45., 46., 48., 49., 50. és 52. sz.), Milan Heimrl a magyarországi bunyevácokról és sokáckról értekezik (*Novo doba*, 1898. 6–7. sz.), Rudolf Horvat pedig a horvátok 1715-ös Pécsre költözésének körülményeit ismerteti (*Vienac*, 1902. 1. sz.). A *Nada* egyik könyvismertetőjéből viszont arról értesülünk, hogy a fent említett Ivan Milčetić nemcsak az ausztriai és magyarországi, de a morvaországi horvátokkal is behatóan foglalkozott *O hrvatskim naseobinama u Mađarskoj, Donjoj Austriji i Zapadnoj Ugarskoj* c. művében (i. h. 1899. 10. sz.).

(3) *A XIX–XX. századi magyar–horvát politikai viszonyok* tárgykörében három nagyobb témakör dominál ebben az irodalom- és periodikatörténeti időszakban.

Az 1848–49-es magyar forradalommal a *Preporod* 1899. 5. és a *Nada* 1902. 17. száma foglalkozik, Bosznia anektálásáról és a Kállay-uralomról a *Novo doba* (1898. 5. sz.), a *Glas* (1899. 2. sz.), a *Prosvjeta* (1903. 18. sz.) és a *Nada* (1903. 17. sz.) cikkeznek, míg Khuen-Héderváry politikáját és a „magyarónságot” különösen a prágai horvát–szerb-szlóven ifjúsági folyóirat, a *Novo doba* ostorozza hevesen (vö. különösen az 1897. 1., valamint 1898. 3–4. és 6–7. szám több cikkét!), de keményen bírálja az ugyancsak prágai *Hrvatska misao* (1897. 7–8. sz.) és a Stjepan Radić és Svetozar Pribičević szerkesztette horvát–szerb–szlóven bécsi *Glas* is (1898. 1. és 2. sz.). A *Prosvjeta* egyik könyvismertetőjéből viszont arról értesülünk, hogy Khuenről, az okkal gyűlölt horvát bánról Martin Ploč már a bánása idején könyvet tett közzé *Ban Khuen-Hedervary i njegovo doba* címen (i. h. 1901. 16. sz.).

(4) *A korabeli magyar gazdaság, technika és műszaki tudományok* bemutatásának jó alkalma volt ebben az időszakban a millenniumi kiállítás, az apropóval pedig, érthető módon, a Kállay patronálta szarajevői *Nada* élt igen bőségesen: az időszak egyetlen folyóirata, mely Magyarországról affirmatívan, sőt gyakran apologetikusan is cikkezett, saját pesti tudósítója, Mavro Spicer/Spitzer Mór révén tizenöt (!) folytatásban, s ezenkívül két külön cikkben is tájékoztatta horvát és egyéb délszláv olvasóit Magyarország

századvégi gazdasági és műszaki vívmányairól. (Vö. i. h. 1896. 7. és 9–22. sz., továbbá 1896. 8. és 17. sz.) Utólagosan foglalkozott a millenniumi kiáltással – természetesen kevésbé affirmatívan – az induló *Novo doba* (1897. 1. sz.) és *Preporod* (1898. 2. sz.) is.

(5) *A magyar színi, zenei és képzőművészeti élet századvégi jelenségeiről* elsősorban ugyancsak a *Nada* és Spitzer Mór tájékoztatott ez idő tájt. A pesti színházi életéről például a folyóirat 1896. 34. számában, a magyar képzőművészetről pedig a 22. és 23. számban adott átfogó ismertetőt a neves tudósító, ezi megelőzően, az első (1895.) évfolyam 21. számában pedig már igen affirmaív kisesszét közölt a fiatal Csók István munkásságáról. Külön ki kell itt emelnünk, hogy a *Nada* 1896 és 1903 között a magyar képzőművészet valóságos kislegeriáját mutatta be hasábjain, és pedig kiváló papíron s nem kevésbé kiváló minőségű reprodukciókkal, miközben Eisenhut Ferenc, Fadrusz János, Innocent Ferenc, Karvaly Mór, László Fülöp, Ligeti Miklós, Lotz Károly, Neogrady Antal, Pataky László, Révész Imre, Tornai Gyula és Vastagh Géza munkásságára többször is visszatért (vagy pedig egy számban több alkotásukat is bemutatta), s ugyanakkor ízelítőt adott egy-egy reprodukcióval Csók István, Ferenczy Károly, Garay Akos, Ipoly Sándor, Kallós Ede, Margitay Tihamér, Paczka Ferenc, Paur Géza, Szenes Fülöp, Székely Bertalan, Vastagh György, Vágó Pál és Zemplényi Tivadar munkásságáról is.

Végül említsük meg itt, hogy a magyar zenével kapcsolatban egyetlen cikk látott csak napvilágot ebben az időszakban (*Prosvjeta*, 1893. 12. sz.), s hogy Spitzer Mór a bécsi *Madost* hasábjain is foglalkozott a korabeli magyar színművészettel (i. h. 1898. 5. sz.).

(6) *A magyar irodalmi élet korabeli jelenségeiről s az egyes magyar írókról* szóló cikkek és tanulmányok valóságos tárházának megint csak a *Nadát* kell minősítenünk.

Spitzer Mór már az induló folyóiratban tizenkét (!) folytatásban nyújt igen tartalmas „rajzokat” (*crice*) a magyar irodalmi élet eseményeiről és akkor időszerű jelenségeiről (vö. i. h. 1895. 5., 9., 12–14., 17–18., 20–24. sz.), hogy aztán a második évfolyamban újabb hat folytatással gazdagítsa e remek panorámát (vö. i. h. 1896. 1–6. sz.). Két év múltán Spitzer az induló bécsi *Madostban* is foglalkozik az újabb magyar irodalommal (i. h. 1898. 2. sz.), ezt megelőzően pedig – a *Nada* hasábjain – esszét közöl Vajda Jánosról (i. h. 1897. 5. sz.), kritikát Herczeg Ferenc korai drámájáról (i. h. 1896. 8. sz.) s könyvismertetőt Abonyi Árpád *Bosnyák novellák* és Strausz Adolf *Bolgár néphit* c. művéről (i. h. 1896. 23. sz., ill. 1897. 22. sz.).

Az időszak egyetlen – de igen fontos – kapcsolattörténeti adaléka, mely ebben a tárgykörben nem Spitzertől származik, a Nikola Šimić szerkesztette zadari *Iskrában* látott napvilágot, ahol is P. Radić kétrészes tanulmányban foglalkozott Madách főművével (vö.: Čovjekova tragedija Imbra Madaca I–II., i. h. 1893. 3. és 5–6. sz.).

(7) *A magyar irodalom fordítása a horvát periodikában* a moderna első évtizedében még jobbára Petőfi és Jókai recepciójának a jegyében folytatódik; ha előzetes vizsgálódásaink során a kiegészítés évtizedét ilyen szempontból „Jókai-időszaknak” neveztük, a horvát realizmus ezt követő negyedszázadát pedig Petőfi, Jókai és Madách korszakának mondtuk, akkor most a legtöbbit fordított irodalmi klasszikusaink névsorát csupán azzal kell árnyalnunk, hogy kihagyjuk a sorból Madáchot. . .

Petőfi-verseket ezúttal Rikard Jerotov Katalinicz tolmácsol a zadari *Iskrában* (U spomenar K. Š., Lira i mač, i. h. 1892. 7–8. sz.) s egy jelöletlen fordító is – nyilván Katalinicz – ugyanott (Nekoč i sada, i. h. 1892. 11–12. sz.), míg Marinko jelzettel a dubrovnikai *Srđ* közöl Petőfi-fordítást (Zrnca, Nad odrom, i. h. 1903. 7. és 8. sz.).

Jókai viszont a zágrábi *Prosvjeta* lapjain bukkan fel ismét folytatásos közlésben, jelö-

letlen fordító tolmácsolásában (vö. Gigo Šonkolji I–II., i. h. 1897. 12. és 13. sz.).

A receptori/műfordítói izlésváltásnak pedig ekkor még csak egyetlen, de éppen ezért figyelmet érdemlő jelével találkozhatunk: a bécsi *Mladost* leközlő Kóbor Tamás egyik tárcanovelláját (Mariana, i. h. 1898. 1. sz.).

(8) *Magyar–horvát irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó szakkikkek* is fel-felbukkanak ebben az alkorszakban. Nikola Andrić például a magyarországi horvátok régebbi irodalmáról értekezik, s eközben komparatistikai adalékokat is rögzít (*Vienac*, 1899. 41. sz.), s két év múltán ugyanez a folyóirat eleveníti föl a magyar és a horvát Zrínyiasz témáját is (i. h. 1901. 27. sz.). A *Nada* hasábjain jegyzetet találunk a *Smrt Smail-age Čengića* magyar fordításáról („-i” szignóval jelezve, nyilván Spitzer Mór tollából, vö. i. h. 1896. 15. sz.), míg a *Vienac*ban érdekes szakmai vitát olvashatunk a horvát irodalomnak *Az Osztrák–Magyar Monarchia szövege és képben* német kiadásában vázolt történetéről, Đuro Šurmin és a társszerző Nikola Andrić között (vö. i. h. 1901. 20., ill. 21. sz.).

(9) *A magyar és horvát–magyar történelmi személyiségek horvát irodalmi alkotásokban való szereplése* ebben az időszakban egészében a Zrínyiekre korlátozódik.

Hazafias kultuszukat – mely az első évtizedekben is igen eleven volt a horvát periodikában – az alkorszak kezdetén Higin Dragošić regény- és drámaíró (1845–1926) viszi tovább a *Prosvjetában* „az utolsó Zrínyinek” szentelt öt felvonásos „színi fantáziájával” (vö. i. h. 1893. 2–7. sz.). Noha e színmű az irodalomtörténeti utókor által romantikus-szertimentális és patetikus alkotásnak minősül, a korabeli kritika – amely még a moderna előtti hagyományt, ti. az irodalom politikai-agitatív funkcióját szorgalmazza – elismerően szól róla. (Vö. *Iskra*, 1893. 9–10. sz., *Prosvjeta*, 1893. 17. és 1894. 5. sz.)

Még ugyanebben az évben s úgyszintén a *Prosvjetában* lát napvilágot Petar Krstinić (alias Krsto Pavletić) négyrészes, Zrínyi Ilonáról szóló elbeszélő költeménye is (Jelena Zrinska u Munkaču, i. h. 1893. 19–22. sz.).

A sort Eugen Kumičić pseudoromantikus elbeszélő és regényíró *Urota Zrinsko-Frankopanska* c. történelmi regénye folytatja a *Dom i svijet* hasábjain (ami valójában folytatásos újraközlés volt, mivel a mű könyv alakban már a moderna első korszakhatárán, 1892-ben megjelent). E regény az *Iskra* és *Prosvjeta* 1893-as évfolyamában pozitív kritikát kap, három év múltán pedig Cherubin Šegvić kétrészes analitikus tanulmányral tér rá vissza a *Vienac*ban (i. h. 1896. 1. és 2. sz.).

Ezt követően Higin Dragošić ismét jelentkezik rokon témájú, ezúttal Szigetvárnak és Zrínyi Miklósnak szentelt drámával, melyet megint a *Prosvjeta* közöl folytatásban (vö. Siget I–VI., i. h. 1895. 9–14. sz.).

1899-ben Kumičić még egyszer foglalkozik a nevezetes összeesküvéssel (Petar Zrinski, F. K. Frankopan i njihovi klevetnici), s ezzel ismét fölkelte a korabeli kritika figyelmét: elsőként Jovan Hranilović reflektál rá a *Vienac*ban (1899. 51. sz.), majd ír róla a *Život* (1900. 1. köt.) és a *Nada* is (1900. 3. sz.). Végül, épp a századfordulón, Kumičić drámával zárja a trilógiáját: a Zrínyi Péterről szóló műve jelentős kritikai visszhangra talál (vö. Milivoj Dežman, *Život*, 1900. 2. köt.; Josip Hranilović, *Vienac*, 1900. 43. sz.; anon., *Prosvjeta*, 1901. 8. sz.).

Itt említjük meg, hogy az összeesküvésről szóló Josip Bösendorfer-műről (Zavjera Petra Šubica-Zrinskog) a *Novi vjek* tudósított az 1898. 10. számában.

Zrínyi Katalin/Katarina Zrinska horvát bánnal elsőként Juraj Tomljenović foglalkozott még az időszak elején (vö. *Vienac*, 1893. 15–19. sz.), s művét a kritika is méltatta (vö. *Prosvjeta*, 1893. 22. sz.). Őt követően Krsto Pavletić tér vissza e témára (vö. *Vienac*

1894. 36–38. sz.), majd Ante Trešić-Pavičić költő, elbeszélő és drámaíró, a *Novi vek* szerkesztője s a moderna jelentős egyénisége (1867–1949) szentel a bánónének drámát, melyet tizenegy folytatásban saját folyóirata, a *Novi vek* közöl 1899-ben. A dráma élénk kritikái visszhangot váltott ki a *Vienac*, *Nada* és *Prosvjeta* az évi folyamában (az előbbieken Jovan Hranilović és Cherubin Šević méltatta a művet), s érdekes mód a szerző is alapos dramaturgiai tanulmányt, afféle önértelmezést tett közzé drámájáról három folytatásban (vö. Katarza i tehnika „Katarine Zrinske” I–III. *Život*, 1901. 1. kötet.).

III.

KAPCSOLATOK A MODERNA ALKOTÓI BEÉRÉSÉNEK ALKORSZAKÁBAN

Azok az írói törekvések, amelyek a század utolsó évtizedében mozgalommá fejleszték a horvátországi és külföldi alkotói csoportosulások programatikusságát, s egyúttal felhalmozták a nemcsak tendenciájukban, de esztétikai megvalósulásként is modern művek egész sorát, 1903-ig könyv formában alig érvényesültek. Matoš, Nazor és Begovićot kivéve amolyan „könyvtelen” írók voltak a moderna legjelesebbjei is, ezt követően azonban immár nemcsak az újság- és folyóirat-irodalomban, de a könyvkiadásban is megkezdődik az impresszionizmus, szimbolizmus és neoromantika stílusirányzatainak dominálása jegyében alakuló horvát moderna alkotói beérése. Vidrić, Domjanić, Nehajev, Šimunović, Begović, Livadić, Milčinić, Wiesner, Kamov és más modernisták műveinek egész sora, s köztük, persze, a már előbb affirmálódott Leskovaré, Matoš és Nazoré is az ellenrealizmus alkotói diadalát tették ekkor nyilvánvalóvá az irodalmi életben.

Ezért minősíti a szóban forgó évet a horvát irodalomtörténet-írás a moderna két alkorszaka közötti határvonalnak, míg a második alkorszak s egyben az egész moderna felső időhatáraként azért tartja számon épp 1916-ot, mert akkor szűnik meg a második időszak központi folyóirata, a *Savremenik* (1906–1916), s ekkor lép színre Ulderiko Donadini immár expresszionizmust szorgalmazó folyóirata, a *Kokat*, hogy azt egy év múlva A. B. Šimić ugyanilyen irányultságú avantgárd orgánuma, a *Vijavica* kövesse – és Krileža *Horvát rapszódia*ja úgyszintén. (A periodizálásnak ezekhez az alapvető érveikhez M. Šicel hozzáfűzi még, hogy a világháború kitörésének évében induló *Vihor* és *Književne novosti* c. folyóiratok sem csupán az érett moderna orgánumai immár, hanem egy kissé az avantgárd, közelebről pedig az expresszionizmus bölcsői is, mint ahogy az 1916-os korszakhatárt megelőzően az egyes modernista alkotók – pl. Fran Galović, Janko Polić Kamov, Mijo Radošević és mások – műveiben is „kopogtat” már a horvát irodalmi avantgárd.)

E művészeti és irodalmi alkorszak alsó időhatárát, az 1903. esztendő – nem véletlenül – a magyar és horvát historiográfia egyúttal és egybehangzóan *politikai* fordulópontnak is tekinti.

Utóbbi főként azért, mert a Horvátország-szerte ekkor kulmináló, közel sem csupán a vasúti nyelvhasználat miatt, hanem sokkal inkább a pénzügyi önállósággal, általános választójoggal és a vezényleti nyelvvel kapcsolatos újabb horvát követelések merev el-

utasítása miatt kirobbanó, már-már népfelkeléssé váló magyarelles tüntetések következtében Khuen-Héderváry végre távozni kényszerül a báni tisztról (miközben átmenetileg „felfelé bukik”, ti. rövid időre magyar miniszterelnöknek teszik meg, de már 1903 augusztusában lemondásra kényszerül).

A magyar történeírás viszont egyebek közt azért is tartja politikai fordulópontnak az 1903. esztendő, mert országos viszonylatban is az „erős kéz” politikájának újabb időszaka kezdődik ekkor Tisza István kormányalakításával: az égetően sürgető általános reformok helyett a status quo általános, merev, erőszakos és végül is reménytelen védelmezésének az időszaka.

Horvátországban a Tisza-éra első fél évüzede Teodor Pejačević bánóságával (1903–1907) esik egybe, aki valamelyest mérsékeli ugyan a híres/hírheht elődjének politikáját, de a „khuenizmus” belső lényegén alig változtat. A horvát népi mozgalom további izmosodása, Dalmácia és Horvátország közeledése, a horvát–szerb oppozíciós és tiralista „új kurzus” kialakítása s külön a horvát és szerb burzsoázia (igaz, rövid életű) koalíciójának létrejötté rendre arról tanúskodott, hogy Tisza István országos viszonylatban is „erős kezű”, egyebek közt céltudatosan magyarosító politikájának Horvátországban sem következett meg még átmenetileg sem valamilyen stabil időszaka.

Az a tény pedig, hogy az újabb fél évtizedben, 1907 és 1912 között négy horvát bán – Rakodczay, Rauch, Tomašić és Cuvaj – váltja egymást a poszton felgyorsult dramatikával, már önmagában is arra vall, hogy a dualizmus magyar–horvát függőségi rendszerében sem a gazdasági–pénzügyi, sem a közjogi–politikai, sem pedig a nemzeti–nemzetiségi viszonyokban nem csillapultak a kezdettől fogva jelen levő ellentétek, antinómiák és antagonizmusok. A horvát lakosság gazdasági emigrációjának folyamatos növekedése s évi 15 000 kivándorlóra becsült átlagszintje; a német és magyar betelepítések fokozódása Szlavóniában; a nyelvi magyarosítást eröltető, a nemzetiségi iskolák számának drasztikus csökkenéséhez és pedagógusállományának folyamatos hatósági ellenőrzéséhez és zaklatásához vezető híres–hírheht Apponyi-törvény horvátországi következményei; a magyarnak „szolgálati nyelvvé” tétele a horvátországi vasutakon; a szábor leplezett semlegesítése (1907 végétől – 1910 néhány hónapját kivéve – a horvát képviselőház nem ülészik), majd nyilvános felosztatása Cuvaj színrelépésekor; az alkotmány és gyülekezési jog felfüggesztése, az előzetes cenzúra betetőzése a burkoltról a nyílt abszolútizmusra való áttérés betetőzéseként pedig Slavko Cuvaj királyi bizossá váló ki-nevezése már bánága első évében, 1912-ben: minde s a Monarchia délszláv országainak egy államban való tömörülését célzó, a jugoszláv nemzeti eszme folyamatos mozgalmi erősödéséhez vezető tiralista törekvések csak bajlós előjelei voltak a dualizmus közeledő végének. Amikor pedig az előző évi sikertelen merényletkísérlet után Slavko Cuvaj 1913-ba távozni kényszerül a báni tisztról, Tisza István pedig nagy gyorsan hatályon kívül helyezi a vasúti pragmatika oktalan nyelvi rendelkezéseit, sőt a horvátországi alkotmányos rend visszaállításának ígéretével átmenetileg egyezséget taktikáz ki a horvát–szerb koalícióval is, a vég gyors bekövetkezése már elkerülhetetlen volt.

Az alkorszak periodikája a moderna előző időszakából mindössze három, mégpedig tradicionalista folyóiratot vett át: a *Prosvjetát* (1893–1919), a *Srdet* (1902–1908) és csupán egyetlen évfolyammal a *Glasiak Matice dalmatinskét* (1901–1904).

Ellenben tucatnyi új folyóirat indult, melyek közül a legjelentősebbek három alap-tendencia körül csoportosulnak. A. G. Matoš jogpárti és artisztikus irányvételének legfontosabb (zágrábi) orgánumai a *Hrvatska smotra* (1906–1910), a *Mlada Hrvatska* (1907–1914) és a Grabancijaš (1910). A prágai csoportból kinőtt Milan Marjanović fo-

lyóiratai viszont kevésbé művészeti, inkább társadalmi, politikai és művelődési célzatúak (*Zvono*, Zgb. 1907–1911, *Jug*, Split 1911, *Knjževne novosti*, Zgb.–Rijeka 1914). Végül a horvát historiográfiában és irodalomtörténetben egyaránt progresszívnek mondott újúsági nacionalizmust három zágrábi folyóirat képviseli: a *Hrvatski đak* (1907–1911), a *Val* (1911) és a *Vihor* (1914).

E csoportosulások között foglalt helyet a Horvát Írók Egyesülete évkönyveként s Đuro Šurmin szerkesztésében induló zágrábi *Savremenik* (1906–1916), amelyet a második évfolyamtól Branimir Livadić-Vizner szerkeszt, s tesz meg az alkorszak legjelentősebb irodalmi folyóiratává. Az irodalom művészi funkcióját favorizálva mindenekelőtt a *Savremenik* nemcsak a moderna eszmei és esztétikai elkötelezettjeit gyűjti maga köré, hanem teret ad a modernizmusokkal szemben semleges, ám kreatív, értékes alkotóknak is, és ezzel valójában irányzatokat és nemzedékeket összekötő központi orgánuma lesz a moderna második alkorszakának.

A mi szűkebb, komparatisztikai vizsgálódásunk szempontjából az ekkortájt legfrekvenciáltabb *Prosvjeta* után épp a *Savremenik* bizonyult viszonylag leggazdagabbnak, de rajtuk kívül értékes anyagot találtunk a *Hrvatski đak*, a *Hrvatska smotra* és a *Srd* évfolyamaiban is. Tekintsük át e kapcsolattörténeti materiát az előző alkorszakban vázolt támaszok szerint:

(1) *A magyar–horvát történelmi kontaktusok régebbi időszakával* foglalkozó historiográfiai tanulmányok és cikkek téma ezúttal is igen gazdag.

Az Árpád-háziak dalmáciai és horvátországi jelenlétével Rudolf Horvat foglalkozik a *Prosvjetában* (1913. 3. sz.), dr. Ferdo Šišićnek az egyik Árpád-házi király, ti. Könyves Kálmán 1102. évi dalmáciai hódításáról írott munkáját pedig a *Srd* (1907. 23. sz.) és a *Savremenik* (1908. 1. sz.) is méltatja. IV. Béla királynak, Erdély és Szlavónia kormányzójának a mongoloktól elszenvedett veresége utáni Dalmáciába menekülésével A. Vučetić foglalkozik (*Srd*, 1907. 1. sz.), míg az Anjouk magyarországi oldalágának horvátországi jelenlétéről Rudolf Horvat értekezik (*Prosvjeta*, 1913. 4. sz.). Dr. Dane Guerbernek az Anjou-, azaz Nagy Lajos király zárai békével végződött dalmáciai hódításáról szóló könyvét a *Savremenik* ismerteti (1908. 1. sz.), a *Srd* pedig ugyanezzel a békeaktussal (1358) kapcsolatban közöl történelmi adalékot (i. h. 1907. 3. sz.). A török ellen a korabeli szerb és bosnyák vazallusállamokkal is védekező Luxemburgi Zsigmond magyar királyról és német–római császárról a horvát–magyar történelmi kapcsolatok már eddig is sokat emlegetett szakértője, dr. Rudolf Horvat értekezik az e kapcsolatoknak különösen nagy teret biztosító *Prosvjetában* (1913. 5. sz.), s ugyanő is ugyanott foglalkozik Szapolyai János és Ferdinánd politikai kapcsolatával is (i. h. 1913. 12. sz.).

A királytémák mellett említünk meg a Taši Ferencsel és Trenk báróval kapcsolatos két-, ill. egy adalékot is (A. Ivić: Nešto o Franji Tahiju. *Savremenik* 1908. 11. sz., F. Ilešić: Tiranstvo graščaka Frana Taha. *Savremenik*, 1909. 8. sz.; S. Širola: U grobnici baruna Franje Trenka. *Prosvjeta*, 1910. 21. sz.), a Zrínyi-témakör ekkori bibliográfiáját pedig előlegezzük a megjegyzéssel, hogy a legendás összeesküvők, Zrínyi Péter és Franjepán Ferenc Kristóf exhumálásának témája ebben az időszakban háttérbe szorít minden más, a Zrínyiek kultuszával kapcsolatos résztémát. Zrínyi Miklóssal, a horvát bánnal csak egyetlen adalék foglalkozik (*Prosvjeta*, 1911. 10. sz.), egy másik pedig a család kései sarjával (*Prosvjeta*, 1913. 12. sz.).

Ellenben az összeesküvőknek a modernát megelőző időkben is eleven kultuszát – családáfajukra is kiterjesztve – most a *Prosvjeta* (1907. 17. és 18. sz.), a *Srd* (1907. 8. sz.), a *Hrvatska smotra* (1908. 53–56. sz.), különösen pedig a *Savremenik* teljesíti ki (vö.

1907. 9. és 12., 1909. 3. és 4. sz.).

(2) *A magyarországi horvátok* kisebbségi létformája iránti hagyományos figyelemnek ebben az időszakban csak két megnyilvánulásával találkozunk: Petar Vranković cikke a *Hrvatski đakban* (1907. 7–8. sz.) a horvát nemzettest „elfelejtett ága”-ként figyelmeztet a nyugat-magyarországi horvátok létproblémáira, a *Prosvjeta* egyik glosszája pedig e kisebbségi népcsoport történeti útjával foglalkozik (1912. 17–18. sz.).

(3) *A magyar–horvát politikai viszonyok XIX–XX. századi problémaköréből* ezúttal is három nagyobb parciális téma emelkedik ki.

1848–49-cel Rudolf Horvát foglalkozik a *Prosvjeta* hasábjain (1910. 1. és 6. sz.), az osztrák–magyar kiegyezésről Ivo Košnjari értekezik a *Hrvatska smotra*ban közölt, kétrészes tanulmányában (i. h. 1907. 3. köt.), a *Prosvjeta* pedig Ivan Bojničićnek a magyar–horvát kiegyezéssel kapcsolatos törvényekről írott könyvét ismerteti (1907. 12. sz.).

Bosznia annektálásának és a Kállay-uralomnak dr. Josip Frank, M. Prelog és L. Vojnović szentel cikket a *Hrvatska smotra* (1908. 51–52. sz.) és *Savremenik* (1909. 11. sz. és 1911. 3. és 5. sz.) lapjain, s a *Prosvjeta* névtelen glosszátora is megemlékezik Bosznia megszállásának harmincadik évfordulójáról (i. h. 1908. 15. sz.).

E korszak aktuális horvát–magyar politikai viszonyainak különösen is gazdag a bibliográfiája. A polemikus cikkek, tanulmányok egész sora lát napvilágot a folyóiratokban, s a gazdasági érdekelletétektől a nyelvhasználati antagonizmusokig átfogja a dualizmus történelmi végóráinak valójában minden lényegesebb problémagócát. A horvát természeti kincsek exploataciója (*Hrvatska smotra*, 1907. 3. köt.), a magyar áru bojkottja (*Val*, 1912. 2. sz.), a horvát–magyar államjogi viták (*Savremenik*, 1907. 6. sz.), egy-egy bán politikai programjának kritikája (*Savremenik* 1907. 9. sz.) éppúgy helyet kap az időszak periodikájában, mint például a szlavóniai magyarosítás (*Hrvatski đak* 1909. 6. sz.) és a magyarnak mint hivatalos nyelvnek a rákényszerítése a horvát vasutakra (*Hrvatska smotra* 1906. 3. sz.).

Ugyanez jellemző az aktuális tárgyú könyvismertetőkre is, melyekben a megoldatlan horvát–magyar problémák szintén polemikus értelmezést kapnak, mégpedig nemcsak a közös pénzügyi és költségvetési kérdéseket taglaló könyvek esetében (mint pl. Margitay József horvát fordításban is megjelent ilyen tárgyú műve és a *Prosvjeta* 1906. 18. számában közölt recenziója esetében), s nem is csupán az államjogi munkák ismertetésekor (vö. pl. Josip Pliverić és Bogoljub Krnić könyvének kritikáit a *Prosvjeta* 1907. 9. és a *Savremenik* 1907. 10. számában), hanem az olyan művek recenziálásakor is, amelyeknek nem kimondottan a horvátországi vagy dalmáciai korvalóság a tárgya, hanem elsősorban a magyarországi (ahogy ez pl. Marija Jurić Zagorka *Razvrgnute zaruke* című, a magyar–horvát viszonyokat taglaló pesti tudósításainak könyvismertetőire volt jellemző a *Srd* 1907. 21. és a *Savremenik* 1907. 11. számában).

(4) A magyar színi, zenei és képzőművészeti életről szóló tudósítások ebben az időszakban szinte teljesen kivesznek a horvát periodikából, ellenben a *magyar irodalmi élet korabeli jelenségeiről* néhány értékes tájékoztatót olvashatunk.

Spitzer Mór a *Nada* megszűnte után most az időszak más szempontból is legjelentősebb folyóiratában, a *Savremenik*ben folytatja kivételes jelentőségű komparatistikai tevékenységét, s az induló, a korabeli horvát írók színé-javát tömörítő folyóirat első évfolyamában három ízben is átfogóan foglalkozik az új magyar irodalommal (i. h. 1906. 1. köt. 378., 2. köt. 124. és 374.).

Spitzer mellett viszont még egy jelentős szakértővel gazdagodik ekkor a magyar–horvát irodalmi komparatistika: Marija Jurić Zagorka, az első vérbeli horvát nő

újságíró és pesti tudósító, a népszerűvé lett *Grčka vještica* (1912) c. regény szerzője ugyancsak a *Savremenik* hasábjain először a korszerű magyar drámairodalmat mutatja be (i. h. 1906. 1. köt. 380.), majd a magyar kritikairodalmat ismerteti (i. h. 1906. 2. köt. 126.).

Itt említjük meg, hogy Veljko Petrović, a magyar nyelven startoló szerb író, aki a modernának e második alkorszakában a Juraj Gašparić főszerkesztésében 1906-ban indult, magyar nyelvű pesti *Croatica* hasábjain, tehát magyarul fejt ki felbecsülhetetlen értékű komparatistikai tevékenységet a folyóirat irodalmi szerkesztőjeként, 1912-ben maga is jelentkezik a zágrábi *Savremenik*-ben a korabeli magyar drámairodalommal kapcsolatos tudósításával (i. h. 7. és 8. sz.).

(5) *A magyar irodalom fordítása a horvát periodikában* egyrészt még a Petőfi- és Jókai-recepció jegyében folytatódik. Bela Horvat/Horváth Béla a *Prosvjetában* Petőfi-át-költéseiből ad ízelítőt (*Bit eu drvo* – 1910. 14. sz.; *Iz daljine, Ti si me* – 1910. 15. sz.), Miroslav Sakač pedig úgyszintén a *Prosvjetában* egy általunk még azonosítatlan Jókai-elbeszélést közöli (Bebe, 1911. 12. sz.). Hagyományos, illetve klasszikus irodalmunk recepciójához ekkortájt a dubrovnikai *Srd* is hozzájárul egy Mikszáth-elbeszélés publikálásával (K. Đ.: *Čovjek bez srca*, i. h. 1908. 6. sz.).

Újabb, a moderna szellemiségével és esztétikájával nyilván jobban rezonáló irodalmunk e második alkorszakban immár jóval nagyobb teret kap, mint az elsőben kapott, miközben a lírának továbbra is Horváth Béla, a prózának pedig Miroslav Sakač a legserényebb tolmácsolója. A csaknem egyetlen, készséges befogadó orgánum viszont valójában nem szó szerint a modernáé, hanem a moderna korabeli hagyományos horvát irodalomé volt, ti. a Velimir Deželić és Emil Lasowski szerkesztette *Prosvjeta* . .

Horváth Béla e számunkra igen becses folyóiratban Váradi-, Endrődy-, Szabolcska- és Greguss-verseket tolmácsol (Svjedok, i. h. 1908. 18. sz.; Haide, i. h. 1910. 17. sz.; O maloj Ruži Dimitrovoj, i. h. 1910. 18.; U vrtu života, i. h. 1910. 19. sz.), Sakač pedig egy Hevesi József-, ill. két Heltai Jenő-elbeszélést mutat be a horvát olvasónak (Susjedi, i. h. 1911. 9. sz.; Šah-zagonetka, i. h. 1911. 10. sz.; Edna, i. h. 1911. 12. sz.). Az egyetlen ekkori kivétel mind a műfordító, mind a befogadó orgánum tekintetében Bíró Lajos novellájának tolmácsolása volt a dubrovnikai *Srd*-ben (Mamurluk, ford. Slavko M. Kosić, i. h. 1907. 10. sz.), a fordító tekintetében pedig ugyanez vonatkozik az egyik, általunk még azonosítatlan Ady-próza átültetésére is (Prikaza, ford. Jerko Schuber, *Prosvjeta*, 1910. 18. sz.).

(6) *A magyar-horvát művelődési és irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó cikkek és recenziók* tárgyköréből ki kell emelni a Julián-egyesület horvátországi magyar iskoláiról (*Hrvatski đak*, 1908. 4. sz.), az eszéki magyar gimnáziumról (*Hrvatski đak*, 1908. 2. sz.), a horvát egyetemen tanuló magyar s a Magyarországra látogató horvát diákokról (*Hrvatski đak*, 1908. 2. sz., 1909. 7–8. sz.) szóló cikkeket, tudósításokat.

Az irodalmi kapcsolatok körében viszont a fordítás-, a színház- és a könyvkritika, valamint a könyvészettörténeti szakcikk van képviselve néhány fontos tétellel, mégpedig immár nemcsak magyar-horvát és horvát-magyar tárgyúval, hanem – az időszak szerb-horvát koalíciós, illetve trialista és jugoszláv politikai tendenciáival összhangban – szerb-magyar tárgyúval úgyszintén.

A *Srd* például Borisav Stanković és Nušić magyar fordításáról tudósít (1904. 24. sz.; 1905. 3–4. sz.), s ugyanez a folyóirat ad hírt Zmaj magyar vonatkozású versének (Pred Petőfijejvim spomenikom) német átköltéséről is (i. h. 1904. 24. sz.). Horváth Béla újabb Petőfi-fordításait viszont Fran Galović, a modern kaj-horvát líra kiemelkedő képviselő-

je, a kisprózában és a drámában pedig már az avantgárd anticipálja méltatja a világháború kitörésének évében (vö. *Savremenik*, 1914. 8. sz.).

Gundulić *Osmanjának* budai kiadásáról Petar M. Kolendić publikált ekkor könyvészettörténeti szacikket (*Srđ*, 1905. 11–12. sz.), s a modern horvát dráma megalapozójának, Ivo Vojnovićnak a magyar recepciójáról is ez a zadari folyóirat tudósít (a *Psyche* c. korai komédiájának és az *Ekvinocij* c. híres drámájának pesti bemutatójáról vö. i. h. 1906. 4. sz.), míg dr. Havass Rezső *Dalmát irodalom* c. művét Martin Hajnal recenzeálja a *Savremenikben* (1906. 1. köt.).

(7) Végül, a magyar és horvát–magyar történelmi személyiségeknek horvát irodalmi alkotásokban való szereplését a moderna alkonyán is a Zrínyi-kultusz egyeduralma jellemzi.

A szigetvári hős irodalmi alakjának egyik előképeről, F. Kidrič Oblega Sigeta v sodobnem horvaškom opisu c. műve kapcsán Ivan Milčetić jeles filológus és irodalomtörténész értekezik a *Savremenikben* (1913. 2. sz.).

A legendás összeesküvők kultuszát a hazafias líra képviselői viszik tovább ekkor (vö. Sane Kurjaković alias Stjepan Vuksan: Duh Hrvata na ruševinama grada Zrinjskih i Frankopana. *Hrvatska smotra*, 1908. 39–40. sz.; Milivoj Podravski alias Vilim Filipašić: Smrt grofa Zrinskoga i kneza Frana Krste Frankopana. *Prosvjeta*, 1913. 5. sz.).

Marija Kumičić (Eugen Kumičić drámával is kísérletező élettársa) Zrínyi Ilona emlékéit idézi az induló *Hrvatska smotra*-ban (1906. 4. sz.), a szóban forgó kultusz szépirodalmi válfaját s egyben a horvát folyóiratok ilyen tárgyú hungarikáinak moderna korabeli körét viszont Higin Dragošić újabb történelmi regényének tízrészes folytatása zárja a *Prosvjeta* lapjain („K suncu, Zrinjski”. I. h. 1910. 1–10. sz.).

Huszonnégy év 23 folyóiratának 92 évfolyama, s benne 235 bibliográfiai egysége az ún. pozitív, „kontaktológiai” kapcsolatnak: sok ez vagy kevés?

Ahelyett hogy gyors és apodiktikus választ adnánk az ugyancsak apodiktikus kérdésre, vizsgálódásunk összegezéseként emlékeztessünk mindenekelőtt arra, hogy a horvát moderna negyedszázadában okkal tarthatunk számon jó néhány olyan folyóiratot, amelyet egyebek közt a horvát–magyar komparatiztikák viszonylag vagy éppenséggel kivételesen is gazdag orgánumának minősíthetünk: a tradicionalista *Prosvjeta*, *Srđ* és *Vienac*, a modernista *Hrvatski đak*, *Hrvatska smotra*, *Nada* és *Novo doba* s e két tipológiai áramlatot mintegy szintetizáló *Savremenik* egyaránt megérdemli a magyar–délszláv kapcsolattörténetek figyelmét.

Okkal fogalmazunk többes számban, hisz miként láttuk, a horvát periodikának e negyedszázadában van mit keresnie a gazdaságtörténeti, politológiai, történettudományi, művelődéstörténeti, színház-, képzőművészet- és irodalomtörténeti komparatiztikáknak is, miközben a magyar–horvát (és délszláv) kapcsolatok kutatói között olyan egyéniségeket is számon kell tartanunk, akiknek ilyen irányú tevékenysége immár semmiképp sem mondható esetlegesnek (pl. Ivan Milčetić, Jovan Hranilović, Marija Jurić Zagorka, dr. Rudolf Horvat, Spitzer Mór és mások).

Az *irodalmi* komparatiztikán belül viszont a magyar–horvát műfordítás története Petőfi, Jókai, Mikszáth, Ady, Bíró Lajos, Kóbor Tamás, Heltai Jenő s néhány kevésbé jelentős írónk recepciójának kisebb-nagyobb adalékaival s olyan műfordítókkal, mint Horváth Béla, J. R. Katalinić, Slavko M. Kosić és Miroslav Sakač különösen is sokat meríthet e negyedszázad horvát periodikájából.

Nem jelentéktelen azonban ez a folyóirat-történeti időszak a horvát történelmi bel-

letrisztika hungarikái szemszögéből sem – gondoljunk csak Higin Dragošić, Eugen Kumičić, Juraj Tomljenović vagy Ante Tresić-Pavičić azon műveinek folytatásos közlésére, amelyek magyar, illetve magyar–horvát történelmi személyiségeket szerepeltetnek –, mint ahogy nem jelentéktelen a horvát és szerb irodalom néhány képviselőjének magyar recepciója távlatából sem, hogy csak a Mažuranić, Ivo Vojnović, Borisav Stanković vagy Nušić műveivel kapcsolatos vonatkozó adalékokra utaljunk vissza ilyen cézzal.

Irodalmunk horvát recepciójában viszont, mint láttuk, nemcsak a műfordítás vett részt e periodikatörténeti időszakban, hanem a kritikairódalom is, amely – mindenekelőtt Spitzer Mórnak s részben M. J. Zagorkának hála – különösen azért tett jó szolgálatot irodalmunknak, mert a századvég és századforduló magyar irodalmi életéről, szellemi és esztétikai törekvéseiről s egyes műnemeinek és műfajainak akkori eredményeiről frissiben és átfogó módon tájékoztatta a horvát és egyéb délszláv irodalmi közvéleményt.

„Sok” vagy „kevés” tehát? – Ahhoz képest, hogy államjogi, gazdasági, politikai és nemzeti-nemzetiségi szempontból milyen „lehetetlen” időkről, egy életképtelennek bizonyult, valójában már 1868-ban is halva született „együttélés” lassú, de biztos agóniájának negyedszázadáról volt szó: ehhez képest mindezt inkább minősíthetjük „soknak”, mint „kevésnek”. Hisz az ezerféle konfrontálódások időszakaiban a számszerűen mégoly kevésnek látszó pozitív, valóságos, „kontaktológiai” érintkezések is csupán nyerhetnek jelentőségükben, fontosságukban. Még akkor is, ha jól tudjuk, hogy ilyen érákban a pozitív, az íráskultúrákban létrejövő kapcsolatok egy része közel sem ténylegesen pozitív, közel sem valójában afirmatív, hanem sokkal inkább polemikus és elutasító.

Esetünkben, a kapcsolattörténeti szempontból „lehetetlennek” mondott moderna időszakában mintha ugyanazzal a paradox körülménnyel állnánk szemben, amelyre korszakunk legemesebb horvát irodalomtörténésze a politika és művelődési-művészeti élet viszonylatában mutatott rá: „Megléhetősen paradoxonként hangzik, de megkerülhetetlen a tény, hogy épp a hírhedt Khuen-Héderváry bánésága idején (1883–1903), a horvát történelemnek egyik legsötétebb politikai időszakában, a művelődési élet s egyáltalán a kulturális és művészeti manifesztációk (. . .) szembeütőbbek és jelenvalóbbak voltak, mint bármikor: egyebek közt eléggé beszédesen példázza ezt a Horvát Nemzeti Színház új (mindössze 11 hónap alatt elkészült!) épületének ünnepélyes átadása I. Ferenc József császár és Bánffy kormányfő jelenlétében, s általában a színművészet erőteljes virágzása (. . .); ott volt aztán az új irodalmi-művészeti folyóiratok és almanachok nem kis száma, iskolák és egyéb nyilvános tanintézetek nyitása, a horvát képzőművészeti szecesszió csoportosulásának hirtelen előretörése és nyilvános fellépéseik reprezentatív önálló kiállításokon” – írja Miroslav Šicel (i. m. 36. p.) a „mínél rosszabb, annál jobb” képtelen dialektikájára asszociáltatva, s e paradoxon belső lényegét azzal tárja föl, hogy kifejti: a szóban forgó kilencvenes években Khuennak olyan szilárd volt a politikai pozíciója, hogy a korlátlan hatalmú uralkodó jellegzetes megtévesztőjeként megengedhette magának a luxust, hogy művelődési és tanügyi intézményeket létesít – a gyarmatosítók jellemző gesztusaként, önnön emlékművei gyanánt, s egyúttal a közvélemény figyelmének az alapvető gazdasági és pénzügyi problémákról való elterelése céljából. . .

Nos, számunkra e példa annyiban analógia, illetve paradigma értékű a moderna horvát–magyar kapcsolattörténeti valóságára vonatkoztatva is, hogy bármennyire „lehetet-

lenek” voltak e művelődési, művészeti és irodalmi kapcsolatok politikai előfeltételei az ekkori folyóiratprodukcióban is, hosszú távon, negyedszázadon át azért lassan-lassan gyűltek, gyülemlettek s végül is „összeálltak” egy olyan „kontaktológiai” egészé, amellyel már van mit kezdenie mindkét nemzet komparatistikájának.

Talán annak némiképpen általánosítható tanúságaként is, hogy együtt élő, vagy meghatározott társadalmi körülmények folytán csupán szorosan egymás mellett élő népek, nemzetek és nemzeti kisebbségek szellemi kapcsolatainak valóságos előfeltételei lehetnek akár „lehetetlenek” is, magukat a kapcsolatokat azonban, legalábbis hosszabb történelmi távon, mégsem lehet lehetlenné tenni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Hanák Péter (főszerk.)–Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története 1890–1918*. I–II. köt., harmadik kiad., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988
- Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Matica hrvatska, Zagreb, 1962
- Vlatko Pavletić: *Hrvatska moderna*. Svjetlost, Sarajevo, 1961
- Miroslav Šicel: *Književnost moderne*. Povijest hrvatske književnosti V. Liber–Mladost, Zagreb, 1978
- Vida Flaker: *Časopisi Hrvatskoga modernističkog pokreta*. Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1978
- Ivanka Udovički: Veljko Petrović és a Croatia. In.: Bosnyák István (szerk.)–Veselinović Šulc Magdolna (vál.): *Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok I*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete kiad., Újvidék, 1982
- Bosnyák István, Čurčić Lazar, Fried István etc.: A periodika szerepe a XVIII–XIX. századi délszláv–magyar irodalmi kapcsolatokban. In.: *Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok II*. (Szerk.: Bosnyák István, vál.: Veselinović Šulc Magdolna) A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete kiad., Újvidék, 1984
- Bori Imre: A magyar, a szerb és a horvát avantgarde. In.: Bori Imre: *Irodalmak – kölcsönhatások*. Forum, Újvidék, 1971
- Bosnyák István: Magyar és horvát–magyar témák a XIX. század második felének horvát periodikájában. *Hungarológiai Közlemények*, 1983. 56. sz.
- Bosnyák István: „Lehetetlen” kapcsolatok „lehetetlen” időkben. A XIX. századi horvát periodika magyar és magyar–horvát anyaga I–IV. *Híd*, 1987. 4., 5., 7–8. és 11. sz.
- Bosnyák István: XIX. századi horvát folyóiratok magyar és horvát–magyar anyagának repertórium (kézirat)
- Bosnyák István: A moderna korabeli horvát folyóiratok magyar és magyar–horvát anyagának repertórium (kézirat)